

ANAYASAL POLİTİK İKTİSAT*

Yazan: James M. Buchanan

Tercüme Eden: Gamze Asena AKGÖL

Arş.Gör.

İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: gamzeasena.akgol@idu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4631-506X

Anayasal ve Geleneksel İktisat

Anayasal iktisat ile anayasal olmayan ya da geleneksel iktisat arasında kategorik bir ayrım yapılması gerekmektedir. Bu ayrım, analitik dikkatin nihai davranışsal nesnesine ilişkin olmaktadır. Bir bakıma, iktisadın bütünü seçimle ve bireylerin alternatifler arasında seçimlerini gerçekleştirdikleri değişen ve karmaşık kurumsal düzenlemelerle ilgili olmaktadır. Geleneksel ya da ortodoks iktisatta ise ister basit ister karmaşık olsun, analizin odak noktası, seçim yapmakla yükümlü kişi ya da kişilere dışsal olarak dayatılan kısıtlar içinde yapılan seçimler olmaktadır. Uygulanabilir seçim seçeneklerini sınırlayan kısıtlar; doğa, tarih, geçmiş seçimlerin birikimi, diğer kişiler, yasalar ve kurumsal düzenlemeler veya hatta gelenek ve görenekler tarafından belirlenmiş olmaktadır. Örneğin, talep teorisinin temel ders kitabı formülasyonunda, bireysel tüketici-satın alıcı, belirli fiyatlarla sunulan mal yelpazesıyla karşı karşıya bulunmakta, ancak bütçesinin büyüklüğüyle sınırlı olmaktadır. Bu bütçe, inceleme altındaki seçim döneminde tüketici-satın alıcının seçim kümesinde yer almamaktadır. Aslında, geleneksel iktisadın bakış açısında, mevcut seçim seçenekleri kümesini sorgulamak ya da sınırlamak doğal olmayan

* Buchanan, J. M., (2008), Constitutional Political Economy, in: *Readings in Public Choice and Constitutional Political Economy*, ed. Charles K. Rowley & Friedrich Schneider, Boston, MA.: Springer, 281-293.

Bu bölüm, Charles K. Rowley ve Friedrich Schneider tarafından derlenen ve 2004 yılında Kluwer Academic Publishers tarafından yayımlanan *The Encyclopedia of Public Choice* adlı eserde yer alan bir makalenin yeniden basımıdır (Cilt I, ss. 60-67). Bu bölümden daha önceki bir versiyonu ise ilk olarak Constitutional Political Economy dergisinde, *The Domain of Constitutional Economics* başlığı altında yayımlanmıştır, 1 (1990), ss. 1-18.

veya garip görülmektedir. Bu bakış açısında, seçicinin faydasının, her zaman dışsal olarak belirlenen kısıtların izin verdiği tüm yelpazede seçim yapabilmesiyle maksimize edilmekte olduğu varsayılmaktadır.

Tam da bu kritik noktada, anayasal iktisat en kapsayıcı tanımıyla geleneksel analiz çerçevesinden ayrılmaktadır. Anayasal iktisat, analitik dikkati kısıtlar arasındaki seçime yöneltmektedir. Bu şekilde ifade edildiğinde, iktisatçılar kendi yerleşik kanonlarında bu tür seçimleri analiz etmeye yardımcı olacak oldukça az şey bulunduğunu fark etmektedirler. Ortodoks iktisatçılar için ancak kıtlık olgusu, seçimi gerekli kılmaktadır; kıtlık olmaksızın seçim yapmaya gerek bulunmamaktadır. Ve yapay bir kıtlık yaratımını davranışsal analizin nesnesi olarak dâhil etmek hem metodolojik hem de betimleyici açıdan saçma görünmektedir. Bu köklü muhafazakârlık, geleneksel iktisatçıların anayasal meselelere her düzeyde ilgisizliğini ve kayıtsızlığını büyük ölçüde açıklamaktadır.

Ne var ki, ortodoks iktisadın modellerinin ötesine geçildiğinde, bireysel davranış düzeyinde kalınsa dahi, bireylerin en azından belirli bir ölçüde ve bazı sınırlar içinde kendi kısıtlarını seçtikleri gözlemlenmektedir. Son yıllarda, iktisat ve diğer sosyal bilimlerden birkaç yenilikçi düşünür, burada söz konusu olan seçim süreçlerini incelemeye başlamış bulunmaktadır (Elster, 1979; Schelling, 1978; Thaler & Shefrin, 1981). Özdenetim iktisadı, küçük ölçekli olsa da saygın bir araştırma programı statüsüne ulaşmış olmakta ve diyet, egzersiz, sağlık ve çevreye verilen önemin arttığı bu dönemde daha da önemli hale gelmeye aday olmaktadır. Bu bireysel anayasal iktisadın alan dâhilinde yer almasını sağlayacak biçimde analize dâhil edilmesine yeterince açık fikirli olunması gerekmektedir.

Bireyler, kendilerine garanti edilmiş özel alanlarında hareket ettikleri sürece, görece sınırlı bir önsel kısıtlar kümesine tabi olmaktadır. Bireyler, esasen tarihsel olarak ortaya çıkan koşullarda dışsal olarak dayatılan kısıtlarla karşılaştıklarında rasyonel seçim yapabileceklerine güvenmektedirler. Eğer kısıtlar arasındaki seçimin tüm karmaşıklığı, yalnızca özdenetim iktisadıyla ya da tersinden ifade edilecek olursa, dürtü iktisadıyla sınırlı kalmaktaysa, anayasal iktisat girişimini ayrıntılı olarak tanımlamanın sağlayacağı kazanım da sınırlı olmaktadır.

Tartışmanın başında kabul edilmesi gereken husus, bireylerin kendi davranışları üzerine kısıtlar veya sınırlar koymayı, esas itibarıyla, tamamen olmasa da bir değişim sürecinin parçası olarak tercih etmekte olduklarıdır. Bu değişimde, bireyler kendi eylemleri üzerindeki sınırlamaları, özel alanlarının sınırlarında ve kabul

görmüş kamusal alanlarda etkileşimde bulundukları diğerlerinin eylemleri üzerine karşılıklı olarak getirilen sınırlamalardan bekledikleri faydalar karşılığında feda etmektedirler. Başka bir deyişle, bireyler özel alanlarında kendi davranışları üzerinde hiçbir kısıtlama koymamayı seçseler dahi, anayasal iktisadın bir alanı var olmaktadır. Bireyin hem kendi eylemlerini hem de başkalarının eylemlerini sınırlayan genel bir kısıt seçimini karşılıklı bir değişimin parçası olarak yorumlamak suretiyle, aşına olunan ortodoks iktisat alanına yaklaşılmaktadır. Bu şekilde yorumlandığında, genel olarak uygulanan anayasal bir kural koyma yönünde kolektif bir karara katılan birey, temelde, elmalar gibi arzu edilen bir maldan vazgeçip, portakallar gibi diğer arzu edilen bir malı elde etmeye yönelik gözlenen davranıştan farklı bir şekilde hareket etmemektedir. İkinci örnekte, kelimelerin anlamını ihlal etmeden, bireyin, portakalları daha fazla tüketme fırsatı karşılığında elma tüketimini kısıtlama ya da sınırlama yolunu seçtiğini söylemek mümkündür. Bu şekilde ifade edildiğinde, yapılması gereken tek şey, başkalarının eylemleri üzerindeki kısıtları bireyin tercih fonksiyonunda bir “iyi” olarak sınıflandırmak, kendi eylemleri üzerindeki kısıtları ise daha doğal biçimde bir “kötü” olarak sınıflandırmaktır.

Bu basitleştirilmiş ve bireyci bakış açısında, bireylerin öngörülen bir etkileşimler kümesi içinde birbirleriyle ilişkili olarak karşılıklı bağlayıcı bir kısıt seçmeleri, olağan mal ve hizmet ticaretine bütünüyle benzer hale gelmektedir ve bu şekilde ele alındığında, yukarıda kısaca tartışılan çok daha zor olan özdenetim iktisadındaki kendine dayatılan kısıt seçimiyle oldukça farklı olmaktadır. Ancak özellikle dikkat edilmesi gereken husus, bireysel seçim davranışının analizinin zorunlu olarak özel alandan kamusal ya da politik alana kaymakta olduğudur. Analiz, tanımı gereği neredeyse otomatik olarak politik iktisat haline gelmektedir. Anayasal iktisat, anayasal politik iktisada dönüşmektedir.

Ortodoks iktisat uygulayıcılarının, anayasal politik iktisadın merkezinde yer alan özgürlüklerin karşılıklı değişimini kapsayacak şekilde analizi genişletme konusunda bu denli isteksiz görünmelerinin nedeni nedir? Kısmen, bu isteksizlik, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında iktisat ve politika bilimi akademik disiplinlerinin yapay bir biçimde birbirinden ayrılmasından kaynaklanmaktadır. İktisatçılar, dikkatlerini piyasa ilişkileriyle sınırlı tutmakla yetinmişlerdir. Bununla birlikte, bu duruma ilişkin birkaç ek ve bağlantılı neden daha ileri sürülebilmektedir. İktisatçılar, diğer sosyal bilimlerdeki meslektaşları ve farklı akademik disiplinlerdeki araştırmacılarla birlikte, tarih boyunca, politik beden içindeki bazı kişilerin bazı faaliyetleri üzerindeki sınırlamaları örtük biçimde “iyi” olarak

sınıflandırmakta herhangi bir güçlük yaşamamışlardır. Ancak, kullanılan sınıflandırma yöntemi, bireylerin tercih fonksiyonlarında varsayıldığı şekilde öznel değerlendirmelerden oldukça farklı olmaktadır. Kısıtlanmamış gönüllü davranış, bireyin bu davranışı olağan biçimde tercih etmemesi nedeniyle “kötü” olarak sınıflandırılmamaktadır. Bunun yerine, bazı davranışlar “kötü” olarak görülmekte ve dolayısıyla düzeltilmeleri “iyi” olarak kabul edilmekte, bu da dışsal olarak türetilmiş bir iyilik veya hakikat ölçütüne dayandırılmaktadır. Kişilerin eylemlerine atfedilen iyi ve/veya kötü nitelikleri, Samuelsoncu sınıflandırma anlamında, doğası gereği kamusal olarak ele alınmaktadır. Bir eylemin, yalnızca bir kişi tarafından iyi olarak değerlendirilmesi, bu yargının diğer kişilere de genellenmesini zımnen içermekten mümkün olamamaktadır. Bu kavramsallaştırmada, kişilerin bazı eylemleri nihai olarak sınıflandırma konusunda, bilimsel söyleme benzeyen bir süreç aracılığıyla uzlaşya varmaları gerekmektedir. Ortaya çıkan uzlaş, farklı çıkarların esasen uzlaştırıldığı, her bir tarafın bazı faydalar elde ederken tercih edilen konumundan kısmen feragat ettiği bir müzakere sürecinden doğmamaktadır. Bazı açılardan bakıldığında, iktisatçıların davranış üzerindeki genelleştirilmiş kısıtların olası dayatımını ele aldıklarında kendi analitik çerçevelerinin dışına bu denli kolaylıkla “çıkış” olmaları şaşırtıcı olmaktadır. İktisatçılar, bu tür kısıtların gerekçelendirilmesini bireysel çıkarların hesabından türetme konusunda çok az merak göstermişlerdir. Bunun yerine, idealist politika filozoflarının gönüllü entelektüel tutsakları olmuşlar ve Platoncu ile Helenistik düşünce tarzlarının farklı varyantlarını kolaylıkla benimsemişlerdir. Amartya Sen’in (1970) “müdahaleci tercihler” kavramını, “erdemli mallar” ve “erdemli istekler” gibi terimlerin aksine kullanımı, analizi yeniden doğrudan bir çıkar hesabına yöneltmekte ve malların ya da eylemlerin birey-dışı niteliklerinden uzaklaştırmaktadır.

İktisatçıların, bireysel davranış üzerindeki genelleştirilmiş kısıtların olası dayatımını ele alırken değişim ortamını kullanmada genel başarısızlıklarının ikinci ve ilişkili bir nedeni, maksimizasyon paradigmasının metodolojik hâkimiyetinde yatmaktadır. Bu paradigmada, iktisadi sorun, kıt araçların (kaynakların) alternatif amaçlar arasında tahsis edilmesi sorunu olarak tanımlanmaktadır. Araçların kıtlığı, seçimi gerekli kılmakta; arzu edilen (fayda), kaynakların her biriminden elde edilen getirilerin tüm kullanım alanlarında eşitlenmesi durumunda maksimize edilmiş olmaktadır. Bu temel formülasyonda, vurgu neredeyse tamamen, seçicinin seçimine tâbi olmadığı varsayılan kıtlık kısıtları içinde yapılan tercihlere yönelmektedir. Bu soyut tanımda, seçimi yapan birimin kim olduğuna çok az ya da hiç dikkat edilmemekte, bu özellik ise analizin bireysel seçimden toplumsal, politik

veya kolektif seçime, kolektivitelerin bireyler gibi seçim yaptığı yönünde zımni bir varsayıma dayalı olarak, görece fark edilmeden aktarılmasına imkân tanımaktadır.

Bireysel seçimden birey-üstü seçime doğru gerçekleşen bu kayma, post-Robbins yarım yüzyılının ilk on yıllarında makro düzeyde toplulaştırma (milli hasıla, büyüme hızı, istihdam düzeyleri) ile makroekonomik teori ve politikanın ortaya çıkışıyla desteklenmiş ve dolaylı olarak gerekçelendirilmiş olmaktadır. Makro düzeyli toplam büyüklüklerin hedef seviyeleri nesnel olarak “iyi” kabul edilmekte ve yalnızca doğal kıtlıkların ve teknolojik sınırların dayattığı kısıtlar altında kolektif varlıklar (hükümetler) tarafından yapılacak seçimler için yol gösterici olmaktadır. Bireysel seçim davranışı modelinin, yalnızca dışsal güçlerle sınırlandırıldığı varsayımının örtük bir uzantısıyla, hükümetler romantik bir biçimde algılanmaya başlanmış ve iktisatçılar ile diğer sosyal filozoflar tarafından onlar için tanımlanan “iyi” yi gerçekleştirebilecek varlıklar olarak kabul edilmişlerdir. Mikroiktisatçılar ise uzun süredir hükümetlere, genel ekonomik etkinliği artırmaya yönelik politika tavsiyeleri sunmaya hazır durumda bulunmuşlardır.

İktisatçıların, analitik araçlarını kurumsal anayasal yapının türetilmesine genişletmede genel başarısızlıklarının üçüncü nedeni, yapısal kısıtların kendilerinin kasıtlı bir seçime ve dolayısıyla değişime tabi olmadığı varsayımdır. İktisatçılar, kurumsal kuralların insan davranış kalıplarını etkilemedeki önemini görmezden gelmiş değildir. Özellikle mülkiyet hakları iktisadi alternatif yapıların etkilerine doğrudan dikkat çeken bir araştırma programı açmıştır (Alchian, 1977). Ancak çoğunlukla burada vurgu, tasarlanıp uygulanabilecek yapılara genişletilen karşılaştırmalı analizden ziyade, mevcut düzenlemeler üzerinde olmaktadır.

Yukarıda ayrıntılı olarak belirtilen ihmal nedenlerinden çıkarılabilecek boyutların her biri boyunca iktisat, bireyci olmakla tutarlıdır. Analiz, ilgili olan çeşitli anlamlarda sürekli olarak bireyci olmaktadır. Kurumsal kısıtların türetilmesi, bireysel çıkarların hesabına dayanmaktadır ki bu da idealistlerin tekil iyiyi arayışlarının aksine, bir mübadele paradigmasının ortaya konulmasını ve kullanılmasını gerektirmektedir. Ayrıca, tercih hesabının bireyden kolektif yapılara doğru genişletilmesi söz konusu olmamaktadır. Kolektif tercih, bireysel üyelerin katılımcı davranışlarına indirgenmektedir. Son olarak, vurgu doğrudan kuralların veya kurumların seçimine yönelmektedir; bu kurumlar, içinde faaliyet gösteren kişilerin davranışlarını sınırlayacaktır. Geniş anlamda tanımlanan kurumlar, kasıtlı değerlendirmeye ve açık seçime tabi değişkenler olmaktadır (Buchanan & Tullock, 1962).

Belirtildiği üzere, bir uçta anayasal analiz, yalnızca özel alanda hareket edebilen, tamamenyalıtılmış bireye uygulanabilmektedir. Diğer uçta ise anayasal analiz, politik topluluğun üyeliğini oluşturan tüm kişilerin bütününe uygulanmaktadır. Bu alt araştırma kategorisi en tanıdık olanıdır; çünkü anayasal sözcüğü, doğrudan politik çağrışımlar taşımaktadır. Hükümet üzerindeki kısıtların türetilmesi gerçekten de dikkatimizi büyük ölçüde meşgul etmektedir. Ancak anayasal iktisadın kapsayıcı alanı hem bireysel hem de kolektif davranışı kısıtlayan kuralların türetilmesi, analizi ve gerekçelendirilmesine yönelik argümanları da içermektedir. Tek birim sınırının ötesinde fakat bütün politik topluluğun kapsayıcılığının altında kalan geniş bir üye toplulukları yelpazesinde bu kurallar geçerli olmaktadır. Kulüpler, sendikalar, şirketler, partiler, üniversiteler, dernekler, bunlar ve daha niceleri, bilimsel incelemeye elverişli anayasalar altında var olmakta ve faaliyet göstermektedir.

Anayasal İktisat ve Anayasal Politika

Yukarıdaki bölümde, anayasal iktisat ile anayasal olmayan iktisat veya politik iktisat arasındaki ayrımı yapmaya çalıştım. Bu bölümde ise, anayasal iktisat ile anayasal politika arasındaki ayrımı yapmayı önermekteyim; zira ikinci terim genellikle ve geniş biçimde yorumlanabilmektedir. Belirttiğim gibi, anayasal inceleme ve analizlerin çoğu, politik olarak örgütlenmiş topluluk düzeyinde yoğunlaşmakta ve bu anlamda politik olmaktadır. Ancak vurgulanması gereken ayrım, doğrudan herhangi bir örgütlenme biçimi veya faaliyet türü ile ilgili değil, bakış açısına ilişkindir. Eğer disiplinin kapsayıcı araştırma programını tanımlamada maksimizasyon paradigması yerine bir değişim paradigması benimsenirse, iktisat, insan etkileşimi için işbirlikçi düzenlemeleri incelemek anlamına gelmektedir; bu, en basit iki kişi, iki mal değişim süreçlerinden, çok uluslu örgütler için en karmaşık yarı-anayasal düzenlemelere kadar uzanmaktadır. İlk bölümde belirtildiği gibi, ortodoks iktisat nadiren ticari olmayan veya politik faaliyetlere genişletilmiş olsa da değişim bakış açısı bu adımın atılmasına imkân tanımaktadır.

Ancak işbirlikçi bakış açısı, anayasal olarak sınıflandırılсын ya da sınıflandırılmasın tüm politik etkileşimlere neredeyse otomatik olarak uygulanan çatışmacı bakış açısından kategorik olarak ayrılmaktadır. Burada, işbirlikçi ve çatışmacı bakış açıları arasındaki farkları daha dikkatli bir biçimde incelemek faydalı olmaktadır. Politika terimi, politik olarak örgütlenmiş topluluğun üyeleri arasında potansiyel çatışma imgelerini çağrıştırmaktadır. Bu çatışma, ayrı katılımcıların veya grupların

ileri sürdükleri önerilerin doğruluğunu birbirlerine kanıtlamaya çalıştıkları bilimsel tartışmalara benzetilmektedir. Politika felsefesinde idealizm geleneği, tüm politika alanını bu bakış açısıyla değerlendirmekte ve daha önce belirtildiği gibi, politika modelinin bu hâkimiyeti, iktisatçıları değişim veya işbirlikçi paradigma kapsamındaki politik genişletmelerden uzak tutmaktadır. Ancak, teleolojik yorum reddedilse dahi, politika doğası gereği bir topluluk içindeki bireyler ve gruplar arasında çatışmayı içermekteymiş gibi görünmektedir.

Kolektif kararların kurumsal olarak belirlenmiş özelliklerinden, seçim için alternatifler arasında karşılıklı dışlayıcılığı dikte eden özellikler (sadece bir adayın seçimle seçilebilmesi) üyeliğin nihai olarak iki alt kümeye bölünmesini gerektirmektedir: kazananlar ve kaybedenler. Bu bakış açısı, politikanın esas olarak, eğer tamamen olmasa da büyük ölçüde, dağıtımçı bir oyun veya girişim olduğu izlenimini neredeyse doğrudan vermektedir; bu süreç, ayrı ayrı tanımlanmış kişilerden oluşan koalisyonlar arasında ve arasında değer (fayda) transferlerini içermektedir.

Çatışmacı politika modelinde dağıtım unsurlarının hâkimiyetinin, oyunun sıfır toplamı olması gerektiği anlamına gelmediğini not etmek önemlidir; ancak bu sınırlayıcı durum bazı analitik amaçlar için faydalı olabilmektedir. Çatışmacı politika, katılımcıların (üyelerin) kazanç ve kayıplarının bir şekilde tümü üzerinde toplulaştırılmasına bağlı olarak pozitif, sıfır veya negatif toplamı olabilmektedir. Ve toplu karar alma kurallarının tam uzlaşısı gerektirmediği sürece, politika analizinde doğal modelin bu olduğu görünmektedir. Eğer basit veya nitelikli çoğunluğa karar verici olma ve iradesini çoğunluğa dayatma hakkı tanınmışsa, o zaman azınlığın çoğunluğun tercih ettiği alternatif karşısındaki gözlenen muhalefeti, azınlık üyelerinin, en azından kaybedilen fırsat anlamında, fayda kaybı yaşayacaklarını beklediklerini gösterebilmektedir. Bu çatışmacı politika modelinde, ki bu model sıradan politik faaliyetleri betimlemek açısından geçerlidir, işbirlikçi bir yorum getirmek için doğrudan bir yol görünmemektedir. Sosyal etkileşimde iş birliği için gerekli koşul, tüm taraflarca beklenen pozitif kazanç olasılığıdır; ya da kazanan-kaybeden terimleriyle ifade edilecek olursa, net kaybedenin olmama olasılığı gerekmektedir. İlk betimleyici kesitte, bu koşul tüm politik girişim için yabancı görünmektedir.

Ancak tam da bu noktada, anayasal politika veya temel kurallar ya da kısıtların alternatif kümeleri arasındaki seçim düzeyindeki politika, işbirlikçi modeli kurtarmaktadır; en azından potansiyel açıklayıcı ve normatif anlamda. İşleyişi

gözlemlendiği şekilde, sıradan politika yukarıda belirtildiği biçimde çatışmacı olarak kalabilmektedir; buna karşın, sıradan politikanın kurallarını tanımlayan kapsayıcı politik oyuna katılım, topluluğun tüm üyeleri için pozitif değerli beklentiler içerebilmektedir. Başka bir deyişle, anayasal politika, işbirlikçi bir analitik çerçevede incelenmeye elverişli olmakta, sıradan politika ise çatışma modelleri kullanılarak analiz edilmeye devam etmektedir.

Genel uzlaşa gerektirmeyen yollarla sıradan kolektif kararların alınmasına imkân tanıyan anayasal kurallar üzerinde genel bir uzlaşma kesinlikle mümkündür; bu, neredeyse tüm örgütler bağlamında ampirik olarak gösterilmiştir. Alternatif kurallar setlerinin işleyiş özelliklerinin karşılaştırılmasını ve kurallar üzerinde uzlaşmanın sağlanabileceği süreçlerin incelenmesini içeren analitik-bilimsel araştırma, birincil ilgi alanını tanımlamaktadır. “Anayasal politik iktisat” terminolojisinin kullanımı, biraz daha doğru olan “anayasal politika” yerine, iktisadın iş birliği ile olan bilimsel miras bağlantısı ve çatışma paradigması yerine değişim paradigmasının uygunluğunun çıkarımı ile tetiklenmektedir.

Anayasal İktisat’ın Entelektüel Gelenekleri

Yukarıdaki bölümlerde, anayasal politik iktisat araştırma programını, iktisat ve politika biliminin birbiriyle ilişkili ve daha kapsayıcı disiplinlerindeki programlardan ayırmaya çalıştım. Ancak, bu tartışmamdan hareketle, söz konusu araştırma programının herhangi bir entelektüel sorgulama geleneğinden kopuk, tamamen olgunlaşmış biçimde ortaya çıktığını çıkarsamak tamamen yanıltıcı olmaktadır. Belirttiğim gibi, anayasal politik iktisat gerçekten de yüzyılın ikinci yarısında filizlenmiştir. Ancak bu program, en azından genellikle tanımlandığı biçimiyle ne yeni bir bilimsel keşfe ne de yeni bir analitik araç setine dayanmaktadır. Anayasal politik iktisat, en iyi şekilde, sosyal bilimlerde ve sosyal felsefede bir kenara bırakılmış, ihmal edilmiş ve kimi zaman unutulmuş olan önceki entelektüel geleneklerin temel unsurlarının yeniden vurgulanması, yeniden canlandırılması ve yeniden keşfedilmesi olarak yorumlanmaktadır. Bu gelenekler, klasik politik iktisat ve sözleşmecî politik felsefe gelenekleridir.

Klasik politik iktisat, özellikle Adam Smith’in (1776) eserlerinde temsil edildiği üzere, ayrıntılı politik müdahaleler ve denetim olmaksızın bir ekonominin (piyasa setinin) nasıl işlediğini açıklamaya ve anlamaya yönelmiştir. Smith’in amacı, ulusun refahının, sıkı biçimde denetlenen merkantilist rejim altında olduğundan, asgari düzeyde siyasallaştırılmış bir rejim altında daha büyük olacağını göstermek

olmuştur. Ve tüm argümanın yönelimi, ekonomideki tüm grupların ve özellikle emekçi sınıfların, rejim değişimiyle vaat edilen faydalardan pay almasının bekleneceği yönünde olmuştur. Vurgu, beklenen kazançların tüm kişi ve sınıflara genelleştirilmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla, siyasallığın azaltılmasının içerdiği yapısal veya temel kural değişikliğinin önerilmesi, tüm tarafların potansiyel uzlaşısı açısından mümkün sınırlar içinde olmuştur. Normatif odak noktası, yine özellikle Adam Smith'te, açıkça dağıtımcı olmamıştır. Ancak Ricardo'nun soyut analizinin Marksist genişletmeleriyle birlikte sınıflar arası çatışma klasik dikkatin içine girmiştir.

Smithçi vurgunun, modern iktisatçıların bu terimi kullanım biçimindeki gibi, “tahsis” odaklı olmadığını da kabul etmek önemlidir. Analiz, ekonomik kaynakların, bazı dışsal ve nesnel değer standartlarına göre, piyasada siyasallaşmış bir düzene kıyasla daha yüksek değerli kullanımlara daha etkin biçimde tahsis edileceğini göstermek amacıyla yapılmamıştı. Amaç, bunun yerine, piyasa düzeninin kaynakları, bireylerin değerlendirmelerinin (tercihlerinin) daha fazla tatmin edilecek şekilde tahsis edeceğini göstermekti; bu değerlendirmeler her ne olursa olsun. Smith'in kasap örneğinde verdiği ders, piyasada kişisel çıkarın, tüketicilerin istediği şey et olduğu sürece, akşam yemeği için et sağlamaya yarayacağıdır. Burada, piyasalardaki kişisel çıkarın, uzmanların tanımladığı besin değerine göre “et değerli olduğu için” et sağlanacağı gibi bir ima bulunmamaktadır. Bu şekilde yorumlandığında, Adam Smith'in girişimi doğrudan anayasal politik iktisat alanına girmektedir. Katı bir pozitif anlamda, onun analizi hem mevcut rejimin nasıl işlediğini hem de alternatif bir rejimin nasıl işleyebileceğini tanımlamaktadır. Ve alternatifin, her bir tarafın kendi standartlarına göre ölçüldüğünde, tüm taraflara daha fazla zenginlik üretmekte olduğu görüldüğünden, pozitif analizin normatif uzantısı oldukça açık olmaktadır. Bu uzantıda, kolektif dikkatin yönelmesi gereken nesne, kişilerin tüketici-alıcı ve üretici-satıcı sıfatlarıyla davrandıkları kurallar veya kısıtlar bütünü olmaktadır. İktisadi-politik düzeni tanımlayan yasalar ve kurumlar, olası ayarlama ve reforma tabi değişkenler hâline gelmektedir.

Klasik politik iktisat geleneğinden, anayasal politik iktisat alanındaki modern araştırma programına öncül temeller sağlamış gibi görünen unsurları seçmiş bulunmaktayım. Ancak, klasik iktisat girişiminin felsefi temellerinde kayda değer bir muğlaklık ve karışıklığın varlığını belirtmekte başarısız olursam, anlatımımın tarafımla suçlanması kaçınılmaz olmaktadır. Bu girişimin klasik faydacılık açısından bir yorumu, benimkinden oldukça farklı olmaktadır; bu alternatif yorum,

geleneğin tamamen ayrı unsurlarını vurgulamaktadır. Faydanın kişilerarası karşılaştırılabilirliği ve toplam olarak ölçülebilirliği klasik iktisatçılar tarafından açıkça reddedilmemiştir ve seçici bir okumada, bu varsayımlar onların analizlerine atfedilebilmektedir. Bu durumda, tüm girişim, iktisatta mübadele paradigmasından ziyade maksimize etme paradigmasına öncül olmaktadır hem tahsis edici hem de dağıtımsal sonuçlarla ve bireysel tercihlerden kolektif tercih düzeyine geçiş için tamamen farklı bir yol ile. Kurallar arasında yapılan tercihler ile kuralların içindeki tercihler arasındaki kategorik ayırım, faydacı yapı içerisinde neredeyse tamamen kaybolmaktadır.

Adam Smith'in entelektüel girişiminin unsurları, ancak bu unsurlar klasik faydacılıktan oldukça farklı fakat onunla rekabet eden ve ondan önce gelişmiş olan sözleşmecî politik felsefe geleneği içine yerleştirildiğinde, anayasal iktisat araştırma programına doğrudan öncül olmaktadır. On yedinci yüzyıldan itibaren, özellikle Althusius, Hobbes, Spinoza ve Locke'un eserlerinde, devletin zorlayıcı gücüne yönelik meşrulaştırıcı gerekçelerin, bu zorlama altında olan bireylerin rızasına dayandırılmasına yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Bu entelektüel gelenek, grupsal kozanın dışına çıkarak özerk bireyi icat etmiş olmaktadır. Bireye rasyonel ve bağımsız tercih yapma kapasitesinin atfedilmesi, iktisat ve politikanın bir bilim olarak ortaya çıkmasına imkân vermiştir; bu bilim, devletin ortaya çıkışı ve varlığı için meşrulaştırıcı bir açıklama içermektedir. Yönetilmeye ister açıkça ister zımnen, razı olan birey, kendi özgürlüğünü, benzer şekilde özgürlüklerinden vazgeçen diğerleriyle, davranışsal sınırlarla tanımlanan bir rejimin sunduğu yararlar karşılığında değiş tokuş etmektedir.

Sözleşmecî mantık, rızaya dayalı zorlayıcı otoritenin kapsam ve sınırlarının belirlenmesini açık bırakmaktadır. Erken dönem sözleşmeciler, özellikle Hobbes, koruyucu ya da minimal devletin şemsiyesi altında işleyebilecek piyasa düzeninin etkinliği hakkında bir kavrayışa sahip olmamışlardır. Bu kavrayış ancak on sekizinci yüzyılda ortaya çıkmış ve tam anlamıyla Adam Smith'in büyük eserinde dile getirilmiştir. Sözleşmecî entelektüel temellere eklemlenen klasik politik iktisat, alternatif politik-hukuki düzen yapılarını karşılaştırmaya yönelik bilimsel temelli bir analizin gelişmesine imkân vermektedir-bireylerin rasyonel tercih davranışları ilkelerini devreye sokan ve aşkın bireyüstü normlara başvurmayan bir analiz olmaktadır. Faydacılık da benzer şekilde bütün bireyüstü normları reddetmiş ve bütün normları haz ve acı hesabına dayandırmıştır. Bununla birlikte, bu Benthamcı müdahale, bireylerin faydalarının toplanmasına yönelik çabalarda bir muğlaklık yaratmıştır. Bu yolla, kavramsal uzlaşıdan türetilen sözleşmecî meşruiyet

bulanıklaştırılmış ve bireyci normların aşkın olmayan bir faydacı yorumla aşılmasının yolu açılmıştır. Klasik politik iktisadın bütünüyle üzerine inşa edilmesi gereken sözleşmecî felsefî temel, en azından kısmen, iki yüzyıla yakın bir süre boyunca zayıflatılmış ve ihmal edilmiştir; nihayetinde anayasal iktisat araştırma programında yeniden keşfedilmiştir.

Temel İlkeler ve Eleştiriler

Bu makale boyunca anayasal politik iktisada bir araştırma programı olarak atıfta bulunmaktayım ve böylelikle bilinçli olarak Lakatosçu sınıflandırmayı kullanmaktayım. Bu şemada, programın temellerinde yer alan ve programın tanımladığı entelektüel gelenek içinde çalışan bilim insanları tarafından nadiren, hatta hiçbir zaman sorgulanmayan unsurlar bulunmaktadır. Bu merkezi unsurlar, önvarsayımlar, görece mutlak olan mutlaklar olarak kabul edilmektedir ve bu nedenle de bilimsel söylemin yürütüldüğü kısıtlar (anayasa) hâline gelmektedir. Tüm girişime yönelik dışsal entelektüel meydan okumalar, genellikle programın çekirdeğinde yer alan bu unsurlara yönelmektedir. Elbette, kısıtlar çerçevesinde süregelen araştırmalar bu dışsal eleştiriler dikkate alınmaksızın ilerleyebilmektedir, fakat uygulayıcıların, içselleştirilmiş analitik çabanın ikna edici potansiyeli üzerindeki çekirdekten kaynaklı sınırlamaların farkında olmaları gerekmektedir.

Anayasal politik iktisat için temel konum, metodolojik bireycilik ile özetlenmektedir. Bilimsel diyaloga katılacak olanlar, çalışmayı bireylerin, birey olarak, tercih hesabı içinde konumlandırmaya istekli olmadıkça, başlangıç noktasından hiçbir ilerleme sağlanamamaktadır. Özerk birey, araştırma programında ciddi bir incelemenin başlatılması için vazgeçilmez bir koşul olmaktadır. Ancak bireysel özerklik, bireyin, çeşitli şekillerde ilişki içinde olabileceği diğer kişi veya topluluklardan izole olarak varmış gibi davranıp hareket ettiği anlamına gelmemektedir. Herhangi bir topluluk ya da bireyler birliği, bazı değerlerin paylaşımını yansıtabilir ve ayrıca herhangi bir bireyin değer oluşumu, çeşitli topluluklarda ilişki içinde olduğu kişilerin değerlerinden etkilenebilir. Metodolojik bireyciliğe yönelik komünitarist eleştiri, bireylerin topluluklarda bulunarak birbirlerini karşılıklı biçimde etkiledikleri iddiasının ötesine geçmek zorundadır. Eleştiri, bireyleşmenin, yani bireyin topluluktan ayrılmasının, kavramsal olarak mümkün olmadığını; bir topluluk içindeki bireysel çıkarlar arasında potansiyel farklılıkları düşünmenin anlamsız hâle geldiğini iddia etmelidir. Bu şekilde ifade edildiğinde, metodolojik bireycilik, araştırmanın ön varsayımı olarak, iktisat ve politika bilimi alanlarındaki neredeyse tüm araştırma

programlarını karakterize etmektedir; anayasal iktisat, bu açıdan daha kapsayıcı disiplin temellerinden sapmamaktadır.

Komunitarist eleştiri genellikle bu kadar açık bir biçimde ortaya çıkmamaktadır. Özellikle anayasal politik iktisat için, eleştiri görünüşte bireyci varsayımları sorgulamamakta, ancak ya örtük ya da açık biçimde, bazı bireyüstü değerlendirme kaynaklarının varlığını iddia etmektedir. Bireysel değerlendirmeler, Tanrı'dan, doğal hukuktan, doğru akıldan veya devletten türeyen değerlendirmeler tarafından aşılmalıdır. Bu daha ince duruş, metodolojik bireyciliği, bireyleşmenin imkânsız olduğu ya da bireysel değerlendirmelerin bir topluluk içinde farklı olamayacağı iddiası üzerinden değil, kolektif eylemin bireysel değerlendirmelerden türetilmesinin normatif olarak uygun olmadığı iddiası üzerinden reddetmektedir. Bireyüstü bir değer ölçeğinin varlığını varsayan komunitarist için, bireyci hesap temelinde inşa edilen tüm analiz yalnızca, bireysel tercihler ile topluluk için belirlenmiş genel normların uyumlu hâle getirilmesini amaçlayan kontrol ve yönlendirme düzeneklerinde bir girdi olarak yararlı olabilmektedir. Metodolojik bireyciliğe eşlik eden ve temel eleştirilerden biri olarak kabul edilen diğer bir varsayım, rasyonel tercih varsayımdır, bu varsayım iktisattaki tüm araştırma programlarında ortak olmaktadır. Özerk bireyin, gözlenen davranışa bir rasyonellik niteliği atfetmeye imkân verecek kadar düzenli biçimde alternatifler arasından seçim yapabilme kapasitesine sahip olduğu da varsayılmaktadır. Anayasal iktisat için, rasyonel tercih kapasitesi, birey ve kolektif olarak uygulanan kısıtlar arasında seçim yapabilme kapasitesini de kapsamaktadır; bu kısıtlar içinde sonraki tercihlerin yapılabilmesi mümkün olmaktadır.

Rasyonellik, tercihlerin, alternatiflerin bir sıralaması varmış gibi analiz edilebileceğini ifade etmektedir; bu sıralama, tercih derecesine göre düzenlenmiş bir ölçek çerçevesinde olmaktadır. Bireyin sıralamayı oluşturmak için başvurduğu şeyi tanımlamak üzere ister kullanırız ister kullanmayız, “fayda” terimi kullanılabilir. Analitik düzeyde, bu sıralamanın dışsal bir gözlemci tarafından nesnel olarak ölçülebilen herhangi bir alternatif dizisiyle uyuşması gerekli değildir. Ancak bireysel rasyonellik testi, alternatifleri iyiler ve kötüler olarak sınıflandırma açısından asgari bir adımı gerektirmektedir. Rasyonelliğin temel önermesi yalnızca, bireyin iyilerden daha fazlasını, daha azını değil, kötülerden ise daha azını, daha fazlasını değil, seçtiğini belirtmektedir. Rasyonelliğin, bireyin ekonomik çıkarına uygun olarak seçim yapmasını dikte etmesi gibi bir zorunluluk bulunmamaktadır; bu çıkar, davranışın dışsal bir gözlemcisi tarafından ölçülmüş olsa bile.

Bireyci varsayım, bireylerin çıkarlarının veya tercihlerini birbirinden farklı olmasına imkân tanımaktadır. Ve rasyonellik varsayımı, bu çıkarları, belirtilen sınıflandırma adının ötesinde sınırlamamaktadır. Homoeconomicus, ampirik iktisat modellerini dolduran birey, anayasal politik iktisatta tercih hesabı analiz edilen bireyi tanımlayabilir de tanımlamayabilir de. Ancak alternatif anayasal kısıtlar arasında seçim yaparken, bireyin kendisi dışındaki başkalarının davranışları hakkında bazı tahminler yapması gerekmektedir. Ve böyle bir durumda, davranış için Homoeconomicus varsayımına benzer bir yaklaşımın uygunluğunu işaret eden güçlü bir argüman ortaya çıkmaktadır (Brennan & Buchanan, 1985). Araştırma programı için bireyci ve rasyonellik ön varsayımlarını kısaca tartıştım. Bu unsurlar tartışmalı değildir ve anayasal iktisatın uygulayıcıları ve eleştirmenleri tarafından sert çekirdeğin bileşenleri olarak listelenmektedir. Daha az belirgin, ancak eşit derecede temel bir unsur, bireyci ve rasyonellik varsayımlarının siyasi topluluk içindeki tüm kişiler için genellenmesini içermektedir. Tüm bireylerin, bireysel özerk değer ölçeklerine göre alternatifler arasında rasyonel seçimler yapabilme kapasitesine sahip olduğu varsayılmak zorundadır. Ve bu genelleme, bireysel değerlendirmelerden, kısıtlar arasındaki tercihlere yönelmiş olsun veya olmasın, kolektif eylemin türetilmesine başka bir yöntemle izin vermemektedir; ancak tüm bireylerin eşit ağırlıkla değerlendirilmesi mümkündür. Topluluk içindeki bazı kişilerin değerlendirmelerinin diğerlerinden daha önemli sayıldığı bir ağırlıklandırma düzeni getirmek, elbette bireyci varsayımına bağlılık nedeniyle yasaklanan bazı bireyüstü kaynaklara başvurmaya gerektirmektedir. Bu anlamda, anayasal iktisat araştırma programının tamamı doğrudan demokratik bir temele dayanmaktadır.

Algı, Vizyon ve İnanç

Nietzsche, gerçeklik dünyasına farklı pencerelerden bakma metaforunu kullanmıştır (Kaufman, 1950) ve Ortega y Gasset, nihai gerçekliği kendisi bir bakış açısı olarak tanımlamaya kadar gitmiştir (Ortega y Gasset, 1961). Bir anlamda, her araştırma programı, gözlemlenen üzerine bir düzen getirme ve ona bakma biçimidir. Bu nitelendirme, özellikle nihai araştırma nesnesi sosyal etkileşim sürecindeki davranış olan sosyal bilim programları için geçerlidir. Birkaç kez anayasal perspektife değindim ve bunun, bireylerin sosyal ve/veya politik ortamlardaki etkileşimlerini incelemek ve değerlendirmek için kullanılabilecek diğer perspektiflerden farklı olduğunu kabul ettim. Perspektiflerin farklı olması ya da farklı olabilmesi, göz ardı edilemeyecek epistemolojik sorunlar doğurmaktadır.

Her şeyden önce, algıyı en yalın düzeyinde ele almak gerekir. Biyolojik bakımdan bireylerin birbirine yeterli ölçüde benzer oldukları varsayılmaktadır; öyle ki görme, işitme, tat alma, koku alma ve dokunma yoluyla fiziksel olguları benzer biçimde, hatta özdeş denebilecek şekilde tecrübe ederiz. Hepimiz bir duvarı hareketi engelleyici bir bariyer olarak idrak ederiz ve hiçbirimiz onun içinden geçmeyi denemeyiz. Bir duvarı diğerleri gibi algılayamayan kimse, en azından temel algısal duyulardan birinde anormallik göstermektedir. Bununla birlikte, olgular karmaşıktıkça, bireyler arasındaki algısal farklılıklar belirginleşebilmektedir; oysa biyolojik açıdan hâlen aynı algısal aygıtı sahiptirler. Temel duyusal algının, nihai olarak bir değerlendirme ve eylem zemini teşkil edebilmesi için, zihinsel işlem gerektiren tasavvuri inşalarla desteklenmesi icap etmektedir.

Olgular karmaşıktıkça, algıda duyulardan doğrudan kaynaklanan unsurlara kıyasla hayal gücüne dayalı öğelerin payı artmaktadır. Bu basitten karmaşığa doğru ilerleyiş sürecinde, kişiler arasındaki algısal benzerlik azalmak durumundadır. Bir noktadan sonra, olguları gözlemlemenin “doğal” biçimi denilebilecek yaklaşım kaybolur. Bu aşamada, bireyler, gözlemledikleri şeyler hususunda uzlaşmaya ancak açık ya da örtük biçimde tercih ettikleri birtakım ortak değerler veya normlar etrafında bir birliktelik aracılığıyla varabilirler. Bu ifade ilk bakışta çelişkili görünebilir; sanki kişilerin gerçekliği nasıl gördüklerini kendilerinin seçtiğini öne sürüyormuş izlenimi uyandırabilir. Ancak, “görmek” fiilinin yerine “üzerine düşünmek” ifadesini koyduğumuzda, bu iddia sıradan anlayışlar açısından daha az problemli hale gelmektedir.

Kendi çalışmalarımın bazılarında, doğalcı safsataya düşmekle, yani olgu–değer ile pozitif–normatif ayrımını gerektiği biçimde gözetmemekle ve dolayısıyla en azından zımnen “olan”dan “olması gereken”i türetmekle suçlandım. Ne var ki ben, eleştirmenlerimin bu ithamları, karmaşık olguların algılanışının mahiyeti hususundaki kendi kafa karışıklıklarından kaynaklandığını ileri sürmekteyim. Eğer gerçekliği gözlemlemenin doğal bir yolu mevcut değilse, görünür kaosu düzene dönüştürmeyi sağlayan hayali adımı tamamlayan bir değerlendirme ve seçim sürecinin zorunlu olduğu açıktır. Araştırma programımızın sert çekirdeğini tanımlayan “olan”ı biz seçeriz; bu durum, profesyonel bilim insanı olup olmamamızdan bağımsız olarak geçerlidir. Bu “olan” çerçevesinde, pozitif analize ilişkin ilkeler titizlikle gözetilebilir. Ancak, buradan çıkarılabilecek normatif sonuçlar, gerçekte seçilmiş algısal çerçeveden türemekte olup, başka türlü mevcut olamazlar ya da olsalar dahi erişilebilir durumda bulunmazlar.

Anayasal iktisat, toplumsal etkileşimi her biri rasyonel tercihlerde bulunma kapasitesine sahip özerk bireyler arasındaki fiilî ve muhtemel karmaşık ilişkiler bütünü olarak algılamayı tercih eden bilim insanları arasında bir araştırma ve söylem alanıdır. Bu alan, toplumsal etkileşimi farklı biçimlerde algılamayı tercih edenleri kapsayacak şekilde genişletilemez; zira bu kişilerle bilimsel tartışma ve nihayetinde uzlaşma için ortak bir temel mevcut değildir. Toplumsal etkileşimi ya bütünüyle çatışmacı ya da bütünüyle idealist vizyonlarla kavrayanlar, gerçekte alternatif pencerelerden dünyaya bakmaktadır. Ancak bireylerin böylesi pencereler arasında nasıl seçim yaptıkları hâlâ gizemini korumaktadır. Ampirik kanıtların ikna edici olabilmesi, bu kanıtların da aynı anda yalnızca tek bir bakış açısından algılanabilmesi gerçeği karşısında problematikleşmektedir. Modern ampirik iktisatçıların bu husustaki safdilliği ise neredeyse gülünç denebilecek bir düzeye yaklaşmaktadır. Nihayetinde, anayasal iktisadın insanın iş birliği potansiyeline yönelik bir ön-taahhüde ya da inanca dayandığını kabul etmek gerekir. İnsanlar ne bir kovanın içindeki arılardır ne ormandaki yırtıcı hayvanlar ne de Tanrı'nın cennetindeki meleklerdir. Onlar, alternatiflere değer atfedebilen ve bu değerler doğrultusunda seçim ve eylemde bulunabilen bağımsız bilinç birimleridir. Fiziksel bakımdan zorunlu ve faydalı olan, insanların çok çeşitli birlikteliklerde ve topluluklarda birlikte yaşamalarıdır. Ancak bunu gerçekleştirebilmeleri için, aynı zamanda kendilerinin de seçebileceği kurallar çerçevesinde yaşamaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Alchian, A. (1977). *Economic Forces at Work*. Indianapolis: Liberty Fund.

Althusius, J. (1932). in C.J. Friedrich (ed.) *Politica Methodica Digesta*. Cambridge: Harvard University Press.

Brennan, G. & Buchanan, J. M. (1985). *The Reason of Rules: Constitutional Political Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Buchanan, J. M. (1987). "Constitutional Economics." *The New Palgrave*. London: Macmillan.

Buchanan, J. M. & Tullock, G. (1962). *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

- Elster, J. (1979). *Ulysses and the Sirens*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobbes, T. (1943). *Leviathan*. London: Everymans Library.
- Kaufman, W. (1950). *Nietzsche*. Princeton: Princeton University Press.
- Locke, J. (1955). *Second Treatise of Civil Government*. Chicago: Gateway.
- McKenzie, R. (ed.) (1984). *Constitutional Economics*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Ortega y Gasset, J. (1961). *Meditations on Quixote*. New York: Norton.
- Schelling, T. (1978). "Economics, or the Art of Self Management." *American Economic Review*, 68, 290–294.
- Sen, A. K. (1970). "The Impossibility of a Paretian Liberal." *Journal of Political Economy*, 78, 152–157.
- Smith, A. (1979). *The Wealth of Nations*. Oxford: Clarendon Press.
- Spinoza, B. (1854). *A Treatise in Politics*. London: Holyoake. (Trans. William McCall.)
- Thaler, R. & Shefrin, H. M. (1981). "An Economic Theory of Self-control." *Journal of Political Economy*, 89, 392–406.